

релігійного середовища мають глибоке суспільне підґрунтя і генерують абсолютно реальні виклики для міжконфесійних і державно-конфесійних відносин та національної безпеки.

А н о т а ц і ї

В статтє **А.Аристовой «Межконфессиональная напряженность в крымском социуме: социологические измерения»** обобщаются результаты социологических исследований и мониторингов, свидетельствующие об устойчивой эскалации межконфессиональной напряженности в крымском регионе и наличии потенциальной базы для религиозного радикализма.

Ключевые слова: межконфессиональные отношения, социальная напряженность, протестные настроения, радикализация религии.

In the article of Alla Aristova «Inter-confessional tension in Crimean Society: the sociological measurings» the results of sociological researches and monitoring are summarized. These results describe a steady escalation of inter-confessional tension in the Crimean region and also the existence of potential base for religious radicalism.

Key words: inter-faith relations, social tensions, mood of protest, the radicalization of religion.

О. Недавня * (м. Київ)

УДК 2, 26-28

ОБ'ЄДНАННЯ ГРОМАДЯНСЬКИХ АКТИВІСТІВ ЯК СПІЛЬНОТИ БРАТСЬКОГО ТА ОРДЕНСЬКОГО ТИПУ

У статті **Ольги Недавньої «Об'єднання громадянських активістів як спільноти братського та орденського типу»** здійснений релігієзнавчий аналіз особливостей, характерних для сучасної України об'єднань громадянських активістів. На основі опрацювання документальних матеріалів та польових досліджень виявлено, що вони демонструють певну спорідненість з спільнотами братського та орденського типів.

Ключові слова: об'єднання громадянських активістів, Україна, спільноти братського та орденського типу, тяглість традицій.

Суспільні процеси, що відбуваються на наших очах в сучасній Україні, додають на «звичне» поле релігієзнавчих досліджень та рефлексій несподівані лакуни й відкриття. Один з порівняно нових цікавих напрямків –

---

* Недавня О.В. – кандидат філософських наук, старший науковий співробітник Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України.

це вивчення того, як духовні традиції народу проростають в розвиткові різних суспільно значимих феноменів, зокрема і в поєднанні українців для тієї чи іншої суспільно-вагомої мети (громадські та політичні організації, рухи, спільноти), у просуванні до якої доформовуються їх культурні пріоритети та громадянська позиція. В таких випадках релігійно-духовні традиції виступають, так би мовити, не самодостатньо, а «вмонтовуються» в діяльність, яка, на перший погляд, безпосередньо не пов'язана з цариною релігієзнавчих досліджень. Але, при глибшому підході, саме релігієзнавцеві відкриваються кореляції використання тих чи інших релігійно-духовних традицій та ефективності дій тієї чи іншої громадської спільноти.

В даному контексті йтиметься не про сучасні церковні та прицерковні братства, як, наприклад, братство Каурова, Андрія Первозванного, православних громадян України (хоч, безперечно, в них втілюються ті чи інші релігійно-духовні традиції), а про такі нецерковні (цілком світські) громадські об'єднання, котрі називають часто неформальними (хоч і там буває формальне членство та інші атрибути формалізації). Вони можуть зовсім не засвідчувати свою позицію щодо релігійно-церковних питань (однак, так чи інакше, проблеми духовності не обходити), а можуть позиціонуватися щодо окремих аспектів релігійно-духовної сфери. Але, що цікаво, ці спільноти у своїй побудові та діяльності використовують принципи й форми, застосовувані у братствах та орденах. Таке відкриття сталося для нас цілком несподівано і привернуло нашу увагу до вивчення об'єднань громадських активістів як спільнот братського й орденського типів.

Тут довелося ступити на майже неторкане дослідницьке поле, адже, якщо церковні та прицерковні братства, а також і масонські й різні езотеричні товариства вже мають своїх дослідників та, відповідно, велику історіографію, то сучасні об'єднання громадських активістів лише починають вивчатися. І в цьому практично не можна обійтися без методу включеного спостереження, оскільки, як і в орденах та братствах, в об'єднаннях громадських активістів також бувають різні рівні «посвячення», доступу до творчої майстерні, де виношуються, відточуються ідеї та готуються акції (щоправда, це ж певною мірою й обмежує виклад отриманих даних, із зрозумілих етичних причин). Втім, деякі дослідники вже звернули уваги на риси подібності братств та інших угруповань української інтелігенції 16-17 ст. та сучасних неформальних об'єднань небайдужих українських активістів [Петрук Н.К. Неформальна організація і розвиток структур громадянського суспільства // Наукове пізнання: методологія і технологія. – 2004. – № 2 (14). – С. 106-112; Петрук Н.К. Українські братства як проформа громадянського суспільства // Практична філософія. – 2004. - № 4 (14). – С. 59-65].

Відзначимо, що, зокрема і з огляду на такі особливості, дослідження об'єднань громадських активістів є унікальною можливістю для науковців ряду гуманітарно-суспільних сфер. Адже, надзвичайно цікаве саме по собі, це

джерело часто ексклюзивної інформації може бути ще й науковою лабораторією для самого дослідника, котрий отримує шанс не лише вивчати процеси, що відбуваються на його очах, але й делікатно, користуючись елементами методу моделювання ситуацій, перевіряти ті чи інші гіпотези, маючи швидку зворотню реакцію. Наприклад, релігієзнавець, спостерігаючи, як в ході об'єднання та співпраці активістів еволюціонує їх структурування, «вимальовуючись» у знайомі йому схеми братські та орденські, - перевіряти, наскільки це усвідомлюють самі активісти.

Зрозуміло, докладне занурення у відповідний матеріал вимагає великої, присвяченої йому спеціально, роботи, а значне число різних громадських організацій, що зростає щороку – цілої когорти дослідників. Однак і початкові наукові розвідки дають цікавий матеріал. Втім, зауважимо, що основна інформація, яка стосується особливостей організування, принципів та змісту діяльності тих чи інших об'єднань громадських активістів, доступна всім бажającym: у виписаних програмах, статутах або принаймні деклараціях чи презентаціях, які часто подаються в інтернеті.

Оскільки в контексті даного дослідження нашу увагу привернули ті види об'єднань громадських активістів, які найвиразніше демонстрували певну свою подібність з братствами і орденами, то ми й зупинимося на найбільш характерних відповідних зразках. Ними є, насамперед, організації громадсько-політичні. То ж розглянемо на двох типових прикладах, чому так стається, що детермінує використання ними (чи «проростання» в них) давніх традицій організування задля суспільно значущої мети.

Основний зміст статті. Сучасні об'єднання громадських активістів, при всій різноманітності їх форм, з точки зору масштабності їх мети можна поділити на локальні (від протестних проти конкретної незаконної забудови до стурбованих певною зоною екологічного лиха) та всеукраїнські (від культурологічно-просвітницьких до політичних). Останні, які нас і зацікавили в даному разі (суспільно-політичні, але не партійні) створені або як продовження (хоча б ідейне) старших українських національних політичних організацій (починаючи від ОУН), або як новітнє, українське «прочитання» нових, неформальних демократичних рухів «знизу» в посттоталітарних суспільствах (як от «Опора»).

Одні з таких новотворів обох типів тяжіють з часом до перетворення в партійні (як це сталося із ВО «Свободою» та з жовтою «Порою»), віднаходячи свій шлях суспільної реалізації, а інші - стійко зайняли «неформальну» нішу (наприклад, «Тризуб» та «Майдан»). В ході дослідження ми переконалися, що справа тут не в персональних рисах лідерів чи ядра активістів, та навіть не в тому, наскільки масовими та впливовими є або можуть ставати такі об'єднання, а скоріше в тому, що їх члени обирають собі різні річища суспільної включеності, залежно від своїх часових та інших можливостей.

Але й «неформали» використовують, можливо навіть більш виразно, ті чи інші принципи та прийоми діяльності братств та орденів. Маючи також мету, котра розглядається як висока й навіть певною мірою сакралізована (вдосконалення суспільства), як у братствах, члени громадських об'єднань активістів працюють на тих чи інших своїх робочих місцях та беруть посильну участь в громадській діяльності тоді, там і в тому, коли, де і в чому мають можливість та бажання, та, як в орденах, мають свою місію та ступінь «посвячення», часом конфіденційний.

Перші та другі типи об'єднань мають свої задекларовані настановчі принципи, виписані в тому чи іншому вигляді. В них духовна проблематика фігурує або як апеляція до традиційних, християнських цінностей (характерно для першого типу), або ж заявляється як повага до свободи духу, совісті та релігійних переконань (характерно для другого типу). Серед різних матеріалів таких об'єднань, які збираються ними в меті їх власної діяльності, присутні й дотичні релігійно-духовної сфери. Розглянемо це на двох показових прикладах.

Всеукраїнська Організація «Тризуб» імені Степана Бандери є українською націоналістичною (так задекларована самоідентифікація) організацією з ідейною закоріненістю в історичній ОУН, котра у своїй «Програмі реалізації української національної ідеї у процесі державотворення» визначає свою мету як «реалізацію української національної ідеї, здобуття, закріплення і розбудова національної держави – держави української нації на українських землях, яка б запевнила українській нації гарантований розвиток, усім громадянам України – всебічну Свободу, Справедливість, Добробут» [Програма українського державотворення: Вступ // <http://www.banderivets.org.ua/index.php?page=pages/zmist4/zmist401>]. Ідейно-світоглядні основи цієї організації визначені як «Бог! Україна! Свобода!».

Відповідно, докладно розбудована тематична сторінка «Християнство і націоналізм» [Християнство і націоналізм // <http://www.banderivets.org.ua/index.php?page=pages/main/zmistc>] Інтернет-сайту «Бандерівець» організації «Тризуб». Вона починається, як і братські чи орденські статuti, молитвами: (перша – традиційна українська, друга – від матері Терези), та продовжується розділами «Катехізіс», «Свята», «Молитви», «Твори святих отців» (від Володимира Мономаха, Бернара Клервоського та Тома Кемпійського, і до митрополитів Іларіона й Шептицького, патріарха Сліпого й Папи Івана Павла II) тощо, а також низкою тематичних матеріалів. Серед них – статті о. Мельника-Лімниченко «Українські хрестоносці» та «Орденський шлях» підполковника Ростислава Винара, де осмислюється чин українського націоналіста як своєрідного орденського лицаря, для якого його справа – свята. В розділі «Катехізіс» розглядаються зокрема й різні погляди на християнський націоналізм (вміщені стаття «Християнство і націоналізм» Головного капелана ВО «Тризуб» ім. С.Бандери о. Петра Бурака (УГКЦ) та стаття «Християнський націоналізм» російського церковного діяча і філософа І.Ільїна, яка коментується з точки зору інтересів українського

націоналізму). Розуміння українських націоналістів як лицарів ордену підкреслюється і представленою на сайті «Бандерівець» сторінкою «Шлях воїна» [Шлях воїна // <http://www.banderivets.org.ua/index.php?page=pages/main/zmistb>], що починається гаслом Івана Сірка «Здобудеш волю - заслужиш небо» та містить, серед іншого, 20 статей, присвячених діяльності орденів.

Серед задекларованих в «релігійно-конфесійній політиці» [Програма українського державотворення: релігійно-конфесійна політика // <http://www.banderivets.org.ua/index.php?page=pages/zmist4/zmist415>] програми «Тризубу» - цілі, які традиційно цікавили братства (захист своєї Церкви/Церков). Власне, головною метою заявлене «релігійно-духовне відродження української нації та створення єдиної національної християнської Церкви». Щоправда, на відміну від давніх українських братств, котрі хоч також і могли мати серед своїх членів представників різних конфесій, але все ж були православні чи католицькі, «Тризуб» проголошує свою християнськість, толерування та підтримку всіх українських (не лише за назвою) Церков, а також і мусульманські громади кримських татар. Під національною Церквою тризубівці розуміють «передусім релігійне об'єднання християн, духовенство та ієрархія якого бере на себе відповідальність перед Богом і людьми за те, щоб дорогою Христа вести і привести до Бога довіреним їм народ таким, яким створив його і яким хоче бачити його Господь, а не таким, яким хотіли зробити його різні окупанти та їх спадкоємці, часто – явні слуги сатани. Церква, яка вважає, що молитву українця Бог може зрозуміти тільки в російському перекладі, - не наша Церква».

Тризубівці вважають, що нинішня релігійно-конфесійна роздробленість українців – «справа не Божа, а людська, а тому й подолана вона має бути людьми. Духовна і церковна єдність усіх християн заповідана Богом, а тому не може бути предметом політичних дискусій. Дискутивними можуть бути тільки плани, програми і практичні кроки її досягнення», які й пропонуються.

Ці новітні «українські хрестоносці», зокрема, вважають, що «державна повинна сприяти релігійному вихованню і повноті релігійного життя всіх своїх громадян: страшний не той, що має іншу віру, а той, у кого за душею немає нічого святого», а в основі державної політики у сфері національної духовності має бути християнство як природна для українців віра для спасіння душі та дороговказ у земному житті. Тому ці ідеалісти - за утворення єдиної української християнської помісної національної Церкви із власним патріархатом, який постане як духовний оплот української особистості, нації та держави. Вони підкреслюють, що держава має сприяти міжконфесійному порозумінню і зближенню, підтримуючи разом з тим лише ті Церкви, які стоять на ґрунті самостійної української держави, її повної політичної, економічної, духовної та церковної незалежності. Адже «єдність у Христі передбачає рівність, а не адміністративну залежність помісних Церков від іноземних духовних центрів». В цьому контексті тризубівці

категоричні: «катехизація не може супроводжуватися денаціоналізацією та русифікацією українців».

В релігійно-конфесійну політику «Тризуб» включив і поняття захисту духовно-культурного українського простору, а також і реагування на новітні спокуси показної релігійності деяких можновладців. Зокрема, пропонується «заборонити нинішню практику популяризації через всеукраїнські електронні ЗМІ «релігійно-добродійної» (насправді – рекламно-агітаційної) діяльності посадових осіб і депутатів. Розрекламоване добродійство – це не свідчення віри, а вияв політичного шахрайства».

«По-братські» занепокоєний «Тризуб» і питанням церковної власності. Ось як представлена його відповідна позиція: «на всій території України немає ніякої власності, на яку могли б претендувати іноземні громадяни, держави і Церкви (зокрема храмів, монастирів, житлових та навчальних приміщень тощо). Усе це - структурні складові системи колонізації, призначенням яких було (і значною мірою ще є!) позбавлення українців власної віри та Церкви і нищення українців як нації. З моменту проголошення незалежності України це майно колишніх окупантів та колонізаторів перейшло у власність української держави і має використовуватися нею для добра нації. Влада може передавати потрібну частину їх у користування релігійним общинам інших віросповідань, але не тому, що ці об'єкти «російські», «польські», «австрійські», «німецькі», «румунські», «мадярські», «єврейські» чи «татаро-монгольські», а для задоволення духовних потреб своїх громадян неукраїнського походження. Майнові претензії спадкоємці окупантів та колонізаторів можуть мати тільки до тих держав (і держав-спадкоємців), чийми громадянами були їхні предки». Натомість, на думку «Тризубу», «уціліле майно ограбованих комуністичним режимом українських Церков (УГКЦ, УАПЦ, УПЦ КП) має бути повернуте цим Церквам».

Отже, як бачимо, у принципах та меті діяльності «Тризубу» багато елементів братських традицій та творчо осмисленого орденського спадку: те і друге свідомо вивчається та використовується в сучасній діяльності.

Взагалі, представники українського націоналізму говорять про його мету як «місію» [Див.: Кушнір Михайло, д-р. Перспективи українського християнського націоналізму. – Філядельфія, ПА: Видавництво «Америка». – С. 48]. Один із його сучасних ідеологів, Богдан Червак, стверджує, апелюючи до всього і всякого історичного досвіду національно-визвольних змагань українців, що для успішного ствердження їм необхідний свій Національний Орден [Червак Б. Націоналізм: Нариси. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2007. – С. 83].

Натомість в настановних документах об'єднання громадських активістів «Майдан» нема виразних згадок про релігію та Церкви, крім засвідчення поваги до свободи совісті, відмови від релігійної нетерпимості [Принципи Майдану // <http://maidan.org.ua/wiki/index.php/...>]. Власне, Альянс «Майдан» - це «об'єднання громадян та громадських організацій з метою

координації зусиль з розбудови громадянського суспільства в Україні, побудови правової держави, відповідальної перед суспільством. Ми дуже різні за своїми уподобаннями, поглядами на життя, професіями, географічним місцезнаходженням, досвідом та активністю. Але ми вирішили координуватися і спільно діяти для «громадського самозахисту» у найширшому розумінні цього слова» [Довідка: Що таке Альянс Майдан // <http://maidanua.org/wiki/index.php/...>]. Отже, «Майдан» позиціонується як об'єднання українських громадян, які прагнуть розбудувати громадянське суспільство в демократичній державі та потребують для цього взаємодії, й на перший погляд менше нагадує братство чи орден. Матеріали з релігійно-церковної проблематики на ньому присутні, але не підкреслено. Вони вміщуються [Релігійні питання // <http://maidanua.org/wiki/index.php/...>] в Майданівську вікіпедію для активістів (і серед них праці українських академічних релігієзнавців), в новинній стрічці сайту регулярно відслідковуються актуальні тематичні події, які й обговорюються на центральному майданівському «Вільному форумі». А на спеціальному підфорумі «Філософія, релігія, духовність» [Філософія, релігія, духовність // http://www2.maidanua.org/news/index.php3?bn=maidan_rel&site=maidan] релігійно-духовна тематика дискутується в кращих традиціях організовуваних колись братствами диспутів. У своїх акціях в реалі майданівці застосовують християнські українські традиції (як, наприклад, «Газово-вентильний вертеп» перед Російським посольством).

В плані організаційних принципів «Майдан» керується настановами, котрі виклав Джін Шарп (стосовно мережевих структур). У вище цитованій Довідці про Альянс «Майдан», зазначається, що «Альянс - це інструмент взаємодії, а не ще одна ієрархічна структура. Альянс передбачає дієву участь, а не формальне членство. Альянс, за задумом, є значно ширшим, ніж існуючі на сьогодні громадські організації та рухи. Альянс дозволяє різним активним спільнотам громадянського сектору дізнатися одне про одного і скоординувати свої зусилля «тут і тепер», для вирішення конкретної проблеми». Попри те, що, за Шарпом, мережеві громадські структури є неієрархічні (немає одного лідера), однак їх вже з гумором охрестили в інтернеті «зубастими орденами ненасильства».

Роль лідера в їх діяльності відіграє ядро активістів, що радяться між собою як на братських радах. В Едіторіалі «Що таке сайт «Майдан» і хто його контролює?» пояснюється, як це відбувається: «Ми сперечаємось між собою (є навіть створені за час діяльності сайту правила таких суперечок). Так, ми сперечаємось в деталях, інколи стосовно тактики, рідко стосовно стратегії, але ніколи не сперечаємось щодо принципів. Ми ображаємось одне на одного, навіть сваримось та лаємось, як і в будь-якому колективі односторонців, але ми віримо в чистоту помислів та намірів одне одного, знаємо, що деякі з нас можуть помилятися, але ні в якому разі не діятимуть на шкоду суспільству свідомо. Нові люди з'являються серед нас часто, а йдуть від нас - вкрай рідко. Всі ми - неймовірно різні, але навчилися

достатньо вдало вираховувати та залучати «своїх». І ще ми знаємо один секрет - балачки роз'єднують. Спільна дія - об'єднує. Спільна дія створює справжню спільноту і солідарність» [Едіторіал: Що таке сайт "Майдан" і хто його контролює? // <http://maidanua.org/static/news/2009/1167298194.html>].

Для тих, хто хоче дізнатися, чи це справді так, пропонується пройти шлях, який пройшли активісти Майдану: від читачів і кореспондентів до учасників реальних акцій та активістів, які й співтворять події громадського життя, що з'являються у ЗМІ. Отже, фактично застосовуються «орденські» доцільні градації причетності й доступу: згідно рівню усвідомлення спільної справи та практичного в неї вкладу.

Відтак діяльність спільнот громадських активістів, як спрямована на високу для них мету (вдосконалення українського суспільства), постає для них самих як певна місія, зв'язки та взаємовідносини між ними – як побратимські та посвячені, а тому їх організування природно тяжіє до братських та орденських зразків. Як бачимо, духовні традиції українців продовжуються в різних ділянках суспільної діяльності, підтримуючи тяглість як духовних надбань та устремлінь, так і боротьби за суспільні ідеали. Оскільки виклики часу породжують все нові форми громадянського згуртування в дії, подальші, у тому числі й релігійнознавчі, дослідження в цій царині можуть бути дуже перспективними.

А н о т а ц і ї

В статтє Ольги Недавней «Объединения гражданских активистов как сообщества братского и орденского типов» произведен религиоведческий анализ особенностей, характерных для современной Украины объединений гражданских активистов. На основе изучения документальных материалов та полевых исследований виявлено, что они демонстрируют определенное родство с сообществами братского и орденского типов.

Ключевые слова: объединения гражданских активистов, Украина, сообщества братского и орденского типов, преемственность традиций.

The religious study analysis of the features of typical for contemporary Ukraine civil activists' associations is carried out in the paper **«Civil Activists' Associations as Communities of Brotherhood and Order Types»** by **Ol'ga Nedavnia**. On the base of processing documental materials and field studies it has been revealed that they demonstrate certain affinity with communities of brotherhood and order types.

Key words: civil activists' associations, Ukraine, communities of brotherhood and order types, continuity of traditions.